

מלכת השלג בגרסה חרדית: ביבליותרפיה מותאמת־תרבות בטיפול בנערה שורדת פגיעה מינית

יעל קדר רופמן

תקציר

המעשייה מלכת השלג שכתב הנס כריסטיאן אנדרסן מספרת על קאי וגרדה, שכפרם קופא לאחר שמופיעה בו של מלכת השלג. שבב מן המראה של המלכה חודר אל ליבו של קאי ומעוות את תפיסתו. גרדה יוצאת למסע מסוכן כדי להצילו. על אף היותה קלאסיקה, המעשייה – שבה אלמנטים דוגמת כישוף ואהבה רומנטית – אינה מתאימה לקריאה באוכלוסייה כמו הקהילה החרדית. הקהילה מקפידה לשמור על זהותה הייחודית ומצמצמת את חשיפתה להשפעות חיצוניות. הספרות החרדית הצומחת מתוכה משקפת את תפיסותיה ומאדירה את דרך החיים החרדית. ספרות זו לא תתאר מגע פיזי בין גברים לנשים, דמויות מעולם הפנטזיה, חיות מואנשות או חיות מחמד. המאמר מציג מקרה של ביבליותרפיה המשתמשת בסיפור בעל פה של מלכת השלג. ייחודו בהתאמת הטקסט למטופלת חרדית, שורדת פגיעה מינית, בהתאם למודל העבודה של "סיפור ריפוי". החידוש שבמאמר הוא בהצעת דרך מעשית לטיפול רגיש־תרבות באמצעות התאמת מעשיות לאוכלוסייה ייחודית כגורם חשוב בתהליך הריפוי. המאמר יציג את אופן ההתאמה של המעשייה למטופלת

* הרעיון למאמר זה נוצר לראשונה בכנס הארצי הדו־שנתי של יה"ת 2019, שעסק בנושא: "מוסר ומסרים דרך המבט הקליני, המחקרי והחברתי". נושא ההרצאה היה ייחודיות הטיפול בשורדות פגיעות מיניות מהקהילה החרדית: טיפול רגיש־תרבות באמצעות ביבליותרפיה.

החרדית, וזו תודגם גם לפי הנס הקיפור (Hans the Hedgehog) מאת האחים גרים וסיפורים אחרים.

מילות מפתח: ביבליותרפיה, סיפור ריפוי, קהילה חרדית, התאמה תרבותית

המעשה הביבליותרפי

ביבליותרפיה (ביבלוס=ספר; תרפיה=ריפוי) היא תחום ייחודי בטיפול באומנויות. הביבליותרפיה משלבת סיפורים, רומנים, שירה, מיתוסים, תסריטים, סיפורים בעל פה, כתיבה יצירתית ומדיה אודיו-ויזואלית, שהמטפלת מנחה כדי לקדם את הבריאות הנפשית של המטופל (צורן, 2000; Rottenberg, 2021; Kelsey, 2021; Zoran, 2008). היבט ייחודי של הקשר הביבליותרפי הוא המודל המשולש של מטפל-טקסט-מטופל (Rottenberg, 2021). רחל צורן, פורצת דרך בתחום הביבליותרפיה במחקר ובפרקטיקה, מדגישה את הדיאלוג הטיפולי המתקיים סביב טקסט ספרותי, כתוב או מוקרא (צורן, 2000). צורן מתמקדת בהתרחשות הפעולה הטיפולית המתפתחת מתוך היחסים בין הטקסט לבין קוראו. היא מגדירה זאת "הקול השלישי", המתייחס לתפקידו של הטקסט בדיאלוג בין המטופל, המטפל והטקסט עצמו. הכרה בתפקודו האינטראקטיבי של הטקסט תורמת להבנת ערכו הטיפולי.

מילר-וסרמן (2024) מזהה בספרה שלוש גישות טיפול עיקריות בביבליותרפיה, הנבדלות ביניהן ביחס למשולש שקודקודיו הם מטופל, מטפל וטקסט. הגישה הראשונה רואה את הפוטנציאל הטיפולי בעיקר בקשר הנוצר בין הקורא/מטופל לבין הטקסט הספרותי, ומדגישה את תהליכי ההזדהות עם הדמויות הספרותיות. הגישה השנייה מדגישה את האינטראקציה הדינמית המתפתחת בין הקורא לבין המטפל סביב התגובות שהטקסט מעורר, ורואה בה מנוע לצמיחה, לריפוי ולאינטגרציה. הגישה השלישית מבקשת לאחד בין שתי הגישות הקודמות, בהכירה הן בפוטנציאל המרפא הגלום בספרות עצמה הן בחשיבות האינטראקציה הבין-אישית בין הקורא לבין מטפל, אשר מתפתחת בעקבות הקריאה המשותפת. בן-ששון (2022) מוסיפה לתפיסה זו ומעניקה משמעות לקולו של יוצר הטקסט שהמטופל נחשף אליו בקריאה או בשמיעה. לדעתה, קיים דיאלוג ראשוני בין היוצר לבין קולו הפנימי. בעצם כתיבת הטקסט הוא מנגיש לקורא את עולמו הפנימי.

הקשבה לטקסט או קריאתו מאפשרים לקורא/מאזין להיחשף למחשבות ולרגשות שאינם שלו, ובכך להתחבר בבטחה אל העולם הפנימי שלו עצמו. חיבור בטוח זה, המוכל ומוחזק על ידי הביבליותרפיסטית, מעניק למטופל את היכולת לבטא את עומקי המחשבה והרגש שבתוכו.

רות שטדלר (2017), ביבליותרפיסטית היוצרת סיפורים מרפאים עבור מטופליה, מוסיפה בהירות לתהליך ביבליותרפי זה. על פי שטדלר, הסיפור מספק למטופל דימויים חזותיים של אלמנטים מודחקים, שאינם נגישים לו בדרך אחרת. הביבליותרפיסטית יוצרת גשר בין הסיפור לבין התת־מודע של המטופל, גשר המאפשר גישה בטוחה אל הנפש, ובכך – תהליך ריפוי. המיומנות הנדרשת מהביבליותרפיסטית היא לזהות את הצרכים הטיפוליים של המטופל ולתרגמם לצורות של טקסטים קרואים או כתובים, המכילים נושאים בלתי נגישים הפוגעים ברווחתו של המטופל (וקנין ובר־זקן, 2022).

במהותה, ביבליותרפיה שואפת ליצור מרחב מפגש אופטימלי בין הקורא לטקסט. מצד אחד, הטקסט לא צריך להיות קרוב מדי לחייו של הקורא כדי שלא לעורר תחושת חדרה או איום. מצד אחר, עליו להימנע מריחוק יתר שעלול להפוך את החוויה לזרה ונטולת רלוונטיות אישית (מילר־וסרמן, 2024; Rottenberg, 2021). הביבליותרפיסטית מציעה למטופל חוויה טיפולית ייחודית, שכן היא מקשיבה לתכונות סמליות, מטאפוריות וליריות המופיעות בהתייחסויותיו המודעות והתת־מודעות (אמיר, 2008; וקנין ובר־זקן, 2022).

כביבליותרפיסטית אני בוחרת לעשות שימוש במגוון אמצעים ביבליותרפויטיים, ומעדיפה סיפור בעל פה של מעשיות ואגדות. המעשייה מעוטרת במוטיבים על־טבעיים, גיבוריה ומרחב ההתרחשות בה אינם מוכרים, והתקופה אינה מזוהה. בסוגה זו ייכללו fairy tales, שדמויותיהן נושאות סמליות המוכרת לשומע ולקורא, והן בעלות תכונות המייצגות מעמד, סטטוס ואיכויות שונות (מילר־וסרמן, 2024; שטדלר וברק, 2017; Bar Zaken, 2020). האגדה, לעומת זאת, קשורה בזמן ומקום שניתנים לזיהוי, והתרחשויותיה קשורות לעובדות היסטוריות אמפיריות. לרוב, דמויותיה מוכרות. גם באגדות קיימים אלמנטים על־טבעיים, אך הם נקשרים לניסים שהגיבורים מחוללים בעזרת תכונותיהם או אמונותיהם. לסוגה זו משתייכים סיפורי העמים (folk tales) שנוצרו בקרב קבוצות אתניות שונות, המציגות מגוון רחב של ביטויים תרבותיים (Bar Zaken, 2020). סיפורי העמים משקפים את

הערכים, האמונות והנורמות החברתיות השוררים בקרב כל קבוצה, וכן את ההקשר הסביבתי וההיסטורי הייחודי שלה.

העבודה הטיפולית עם אגדות וסיפורי עם משלבת את הרובד המטאפורי הטמון בסיפורים, עם הממדים הסומטיים העשויים לעורר מגע עם התנסויות גופניות לא מילוליות השוכנות על הגבול שבין הגוף לנפש ומקדימות את המודעות (מילר-וסרמן, 2024). שילוב זה מאפשר חיבור עם חוויות אוניברסליות המשותפות לכל בני האדם, כמו חוסר אונים ראשוני ואזורי טראומה, אשר מקבלות פרשנות תרבותית ייחודית אצל כל מטופל, בהתאם לקהילה שהוא מגיע ממנה (קדר-רופמן, 2022). במילים אחרות, המשמעות הניתנת היא תלוית תרבות, אך קיים גם גרעין משותף ועקרוני לכל בני האדם.

בחירתי בסיפורים בעל פה של אגדות ומעשיות, להבדיל מקריאה בטקסט, מאפשרת לי חופש להתאים את הסיפור שבעל פה לצורכי המטופל או המטופלת בזמן הדיאלוג הטיפולי. תפיסה זו מושפעת ממשנתה של רות שטרלר (2017), שיוצרת סיפורי ריפוי מותאמים עבור מטופליה. שטרלר כותבת את הסיפורים עבור מטופליה על סמך מתודה המושתתת על סיפורי עמים (folk stories) כדי לעגן את הסיפור במרחב זמן, מקום ותרבות ולהקנות להם אמינות. חיים עומר ונחי אלון (1997), מחלוצי יצירת הסיפור הטיפולי בישראל, גורסים כי הסיפור הטיפולי שהמטפל מחבר עבור המטופל מושפע מההשקפה התאורטית של המטפל. לדידם, בעת יצירת סיפור עבור המטופל, המטפל מנסה להעניק משמעות להתנהגותו, לראות בה היגיון פנימי ולתת לה ביטוי שיעורר הד בליבו. לגישתם, בניית הסיפור נעשית בשיתוף פעולה בין המטפל למטופל. המטפל בונה עם המטופל יחד סיפור המוקיר את המטופל על מציאת פתרון לקשייו.

שלא כמו שטרלר, ועומר ואלון, אני לא כותבת את הסיפורים בעצמי, אלא מעדיפה את הסיפור בעל פה, וכן מרבה לבחור גם במעשיות ולא רק באגדות. לתפיסתי, המעשיות מזמנות מרחב דמיון אסתטי ופסיכולוגי רחב, המאפשר למטופלים להרחיק מהם את הדמות וההתרחשות ולהשליך עליהן את תוכניהם האישיים.

הרכיב התרבותי בביבליותרפיה

התרבות היא נדבך יסודי בקיומנו האנושי (Enosh et al., 2016). היא משמשת מסגרת ערכית, רעיונית ואמונית הבונה את זהותנו ומעצבת את תפיסת עולמנו.

מערכת זו של ערכים, אמונות ואידיאלים יוצרת את הבסיס לתפיסת המציאות שלנו, לתהליכי החשיבה שלנו ולדרכים שבהן אנו מתקשרים עם הסביבה (Enosh at al., 2016; Geertz, 1973; Saleebey, 1994; Sue, 2006). ההכרה בחשיבותה של התרבות כרכיב מרכזי בזהות האדם הובילה את תחום הבריאות להעמקת ההבנה כי רקע תרבותי אישי הוא גורם חשוב בתהליכי הריפוי. הבנת עולמו התרבותי של המטופל מאפשרת למטפל ליצור עימו קשר טיפולי עמוק יותר, להבין טוב יותר את התנהגותו ואת תפיסתו את המחלה, ולהתאים את הטיפול לצרכיו הייחודיים (Troung et al., 2014).

לאור המודעות ההולכת וגוברת לחשיבותם של ההכלה והכבוד לרב-תרבותיות, חל שינוי מהותי בגישות הטיפוליות. עוד בתחילת שנות האלפיים התחזקה ההכרה בצורך לפתח שיטות טיפול המותאמות באופן ייחודי לצרכים התרבותיים של מגוון רחב של קהילות, שכן זהות תרבותית היא גורם בעל השפעה רבה על חוויות החיים, על תפיסת המציאות ועל דרכי ההתמודדות עם קשיים (Lago, 2011; Marsh, 2004). מארש (Marsh, 2004) מזהה שלושה יסודות קריטיים בטיפול רב-תרבותי אפקטיבי. ראשית, הכרה בערכיהם ובאמונותיהם של המטופלים, כתנאי הכרחי לקשר טיפולי משמעותי. שנית, על המטפל להיות מחויב ללמידה מתמשכת של מגוון התרבויות והקהילות שהוא בא איתן במגע במסגרת עבודתו, ולהעמקה בהן. שלישית, בחינה ביקורתית של השפעת השקפותיו התרבותיות האישיות של המטפל על התהליך הטיפולי. השקפות אלה עשויות להשפיע על תפיסתו של המטפל, על דרכי התערבותו ועל האינטראקציה שלו עם המטופל.

בפועל, טיפול רב-תרבותי אפקטיבי דורש שילוב דיאלקטי בין ידע קליני וכלים טיפוליים לבין הבנה מעמיקה של ההקשר התרבותי הספציפי של כל מטופל, לרבות תרבות המשנה שהוא מזדהה איתה (קדר-רופמן, 2022; Zoabi & Savaya, 2017). התעלמות מהיבט זה עלולה להוביל לאבחון שגוי ולטיפול שאינו מותאם לצרכיו הייחודיים של המטופל, ובסופו של דבר להרחיק קבוצות אוכלוסייה מסוימות מגישה לטיפול מקצועי (Schlesinger, 1995; Zoabi & Savaya, 2017). מצב זה מהווה פגיעה באתיקה המקצועית של המטפל (קדר-רופמן, 2022).

כדי לאפשר למטופלים לבטא את עצמם באופן אותנטי במסגרת הטיפולית, חיוני כי המטפל יפתח הבנה מעמיקה של המערכת הסמלית הייחודית לתרבותם. הבנה זו מאפשרת למטפל לזהות ולפרש את ביטויי המטופל באופן רגיש ומדויק, תוך התחשבות בהקשר התרבותי. תהליך זה תורם לפיתוח "שפה פנימית" ייחודית

בין המטפל למטופל, המאפשרת תקשורת עמוקה ויעילה יותר (קדררופמן, 2022; Knapp, 2014). ההכרה בחשיבותם של ההיבטים התרבותיים של הטיפול הובילה להכרה גוברת בצורך בהטמעת רגישות תרבותית בהכשרת מטפלים. הכשרה זו נועדה להקנות למטפלים את הידע והמיומנויות הדרושים להם כדי לעבוד באופן אפקטיבי עם מטופלים מרקעים תרבותיים מגוונים (קדררופמן, 2022; Sousa & Almeida, 2016).

הקהילה החרדית בישראל וטיפול

אחת מתת־התרבויות ההולכת וגדלה בישראל היא הקהילה החרדית, המהווה כיום כ־12.6% מהאוכלוסייה הכללית (מלאך ואח', 2020). על פי הערכות, עד שנת 2028 צפויה הקהילה החרדית להוות כ־20% מהאוכלוסייה בישראל, מה שיציב אותה כגורם דמוגרפי חשוב ומשפיע על החברה הישראלית (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2019).

הקהילה החרדית בישראל מורכבת ממגוון קהילות משנה בעלות מאפיינים ייחודיים, לרבות מנהיגות רוחנית שונה, מנהגים שונים, הלכות כשרות שונות, אופן לבוש ייחודי, מערכות חינוך נפרדות ובתי כנסת נפרדים (קדררופמן, 2022; Hess & Pitariu, 2015; Zalberg, 2015). קהילות המשנה החרדיות מקפידות על שמירה על זהותן הייחודית ומצמצמות את החשיפה להשפעות חיצוניות. הן מעדיפות בידול חברתי באמצעות יצירת "בועות" חברתיות סגורות הכוללות שכונות מגורים ייעודיות, תקשורת פנימית באמצעות עיתונות ייחודית, שמירה על סגנון לבוש מסורתי ושפה ייחודית (קדררופמן, 2022; רכניצר, 2018; Friedman, 2018).

בשנים האחרונות ניתן להבחין בתהליכי שינוי מסוימים בקרב הקהילה החרדית, המאופיינים בהתקרבות זהירה יותר לחברה הישראלית הכללית (גל, 2015; גרשוני, 2018; קפלן ושתדלר, 2012; קדררופמן, 2022; Freund et al., 2019).

על אף המגמה הכללית של בידול חברתי, מנהיגי הקהילה מכירים בחשיבותם וביתרונותיהם של שירותי בריאות ציבוריים, לרבות שירותי בריאות הנפש, ומאפשרים בדרך כלל לחברי הקהילה לפנות לקבלת טיפול רפואי וטיפול פסיכולוגי. עם זאת, יש לציין כי קיימת רגישות ייחודית בקרב הקהילה החרדית כלפי טיפול בתחום הנפש – פסיכיאטרי, פסיכולוגי, עבודה סוציאלית, טיפול באומנויות (קדררופמן, 2022; Gemara et al., 2024), עקב ההשפעה הפוטנציאלית של מצבים נפשיים,

טיפול נפשי והסטיגמה הכרוכה בהם על מעמדו החברתי של הפרט, על אפשרויות הנישואין שלו ועל השתלבותו בקהילה (רכניצר, 2018; Heilman Zalberg, 2017; Witztum., 1997). ממחקרים על התערבות טיפולית במקרים של פגיעות מיניות בילדים בקרב אוכלוסיות מיוחדות, ובקהילה החרדית בפרט, עולים כמה שיקולים מהותיים לאנשי המקצוע. בקהילות אלו מיוחסת חשיבות רבה לשימור העקרונות והתפיסות המשפחתיות, וזו עלולה להוביל לעיכוב בפנייה לעזרה מקצועית ולהתפתחות סימפטומים של מצוקה נפשית ואף למחשבות אוברדניות בקרב ילדים שורדי פגיעות מיניות. לפיכך, חיוני להתייחס לתפיסותיהם של ילדים ומשפחות בנוגע לתהליך הטיפול ולמשמעויות התרבותיות-דתיות הנלוות לטראומה ולפגיעות מיניות בילדות (Sawrikar, 2020; Sawrikar & Gemara et al., 2024; Katz, 2017).

יחסי אמון מהווים אף הם רכיב מרכזי בעבודה עם אוכלוסיות אלו, בין היתר בשל חשש מפני יחס שיפוטי או שלילי מצד גורמים חיצוניים. חשש זה עשוי לנבוע מחוויות קודמות על רקע תרבותי או דתי ועלול להקשות על פנייה לעזרה (Gemara et al., 2024; Theimer et al., 2020). על המטפלים לקיים רפלקציה מתמשכת בנוגע להשפעה של מאפייני זהות-שלהם על המטופלים, לגלות רגישות לדינמיקות הכוח במרחב הטיפולי, ולפתח "ענווה תרבותית" (Gemara et al., 2024; Gottlieb, 2021).

יתרה מזאת, האופי הקולקטיביסטי המאפיין קהילות רבות, ובכללן הקהילה החרדית, מחייב התאמה של ההתערבות הטיפולית למשפחה ולקהילה (Gemara et al., 2018; Lomas et al., 2023; Sanjeevi et al., 2024). בהקשרים סוציו-תרבותיים אלה נדרשת גמישות מתודולוגית המאפשרת שילוב של גישות טיפוליות מגוונות, ובכלל זה שימוש באמצעים לא מילוליים דוגמת אומנות ומוזיקה, הרלוונטיים במיוחד לתחום הביבליותרפיה ולטיפול באומנויות בכלל (Gemara et al., 2024; Misurell & Springer, 2013; Sawrikar & Katz, 2017).

עם זאת, ולמרות החששות, שירותי פסיכיאטריה ופסיכולוגיה, לרבות טיפול תרופתי, זוכים בדרך כלל לאישורם של מנהיגי הקהילה, והם אף עשויים לעודד אותם במקרים מסוימים. בהרחבה לכך, נשים וגברים מהמגזר החרדי משתלבים בלימודים אקדמיים בתחומי הפסיכולוגיה, העבודה הסוציאלית והטיפול באומנויות במסלולי לימודים ייחודיים לחברה החרדית. בד בבד, חשיפתה של הקהילה החרדית לשירותי בריאות הנפש הציבוריים – הכוללים טיפול פסיכולוגי, עבודה סוציאלית

וטיפול באומנויות – הביאה להטמעה הדרגתית של מושגים וקטגוריות מערביים בתחום בריאות הנפש, דוגמת "דיכאון", "חרדה" ו"טראומה" (קדררופמן, 2022). מושגים אלה תורמים להרחבת האפשרויות הרגשיות והקוגניטיביות של חברי הקהילה, ומאפשרים להם לתאר את מצוקותיהם הנפשיות בדרכים חדשות, שאינן מוגדרות בהכרח על ידי מסגרת דתית בלבד. עם זאת, מושגים העשויים להיות ברורים בעולם הטיפולי, כמו "עצמי", נתפסים בעולם החרדי, שבו אדם הוא חלק ממכלול, מקהילה, באופן אחר (יפה, 2001).

במחקר בתחום העבודה הסוציאלית בקהילה החרדית (Itzhaki-Braun, 2021) שניתח את חוויותיהם של עובדים סוציאליים במפגש הטיפולי עם לקוחות מהקהילה החרדית עולים שלושה נושאים עיקריים. הנושא הראשון מדגיש את הצורך בהיכרות מעמיקה עם הקודים התרבותיים וההתנהגותיים הייחודיים לקהילה זו. לדוגמה, השמירה על כללי צניעות מחייבת עובדות סוציאליות להשאיר דלת פתוחה במהלך טיפול בפונה גבר. הנושא השני מתמקד בחשיבותה של רכישת שפה משותפת עם הלקוח, הכוללת הבנת מונחים וביטויים המקובלים בסביבתו – דוגמת שימוש במונח "המחלה" במקום "סרטן". הנושא השלישי נוגע לתפקידו של העובד הסוציאלי בהתמודדות עם אתגרים ייחודיים הנובעים מההקשר התרבותי והדתי של הקהילה החרדית. ממצאי המחקר מצביעים על הצורך בהתמודדות עם סוגיות כמו איסור לשון הרע, בפיתוח רגישות תרבותית המאפשרת הבנה מעמיקה של הבדלים תרבותיים ודתיים בין קבוצות שונות של נפגעים (למשל, נפגעי אלימות במשפחה), וכן בהתייחסות לסוגיות של צניעות. יתר על כן, המחקר מצא כי שיתוף פעולה הדוק בין העובד הסוציאלי לבין רב או דמות תורנית משמעותית אחרת בקהילה הוא חיוני לצורך התאמת התערבויות טיפוליות יעילות.

מאפייני הספרות החרדית והשפעתם הטיפולית

הספרות החרדית, הצומחת מתוך הקהילה החרדית, משקפת את תפיסות העולם החרדי, על פי כללי חשיבה ומשמעות מופנמים. כמו רכיבים אחרים הייחודיים לקהילה, גם הספרות החרדית משקפת את ערכיה. בקהילה החרדית רמתו של ספר נמדדת על פי הערך המוסף שהוא תורם לקורא. הכוונה היא לשפה איכותית ולמסר תואם תרבות וערכים שהוא מקנה לקורא ברמה הרוחנית והדתית. (יפה, 2001; שחר וסורמלו, 2017). כך, למשל, ספרות חרדית לא תתאר מגע פיזי בין דמויות גברים

ונשים, ולא תופיע בה משפחה חרדית שמגדלת חיות מחמד. ספרות זו מביאה לידי ביטוי מוסר השכל המשקף אמונות דתיות ומאדיר את דרך החיים החרדית. שלא כמו בספרות החברה הכללית, בספרות החרדית לא קיימות כלל דמויות מעולם הפנטזיה וגם לא חיות מואנשות. במקרה שכן מופיעות בה חיות, הן ישרתו את מוסר ההשכל. למשל, גיבור הסיפור יטפל בבעל חיים פצוע, ובכך תודגש מערכת הערכים האמונית החיובית שלו. הספרות החרדית מביאה לידי ביטוי את מבנה המשפחה החרדית, הפטריארכלית, שבה המבוגר מנחה את הילד ומחזיר אותו לדרך הישר; נשים, גם כאשר הן מוצגות כעוצמתיות, ממלאות את תפקידיהן המסורתיים בתוך הסדר החברתי הקיים (שחר וסורמלו, 2017).

לפיכך, כאשר ביבליותרפיסטית מטפלת באוכלוסייה החרדית, עליה לשקול אילו טקסטים מתאימים לקהילה זו, כדי שתוכל לבנות ברית טיפולית המבוססת על אמון (קדר-רופמן, 2022). למשל, ביבליותרפיסטים רגילים להיעזר בסיפורי מעשיות ובסיפורי אגדות (שטדלר וברק, 2017). טקסטים אלה עשירים בדימויים ובמטאפורות ומנגישים את עולמו הפנימי של המטופל. מושג הזמן בהם עשוי להשתנות, ותכונותיהם של הגיבורים עשויות להיות מאגיות, דוגמת יכולת לעוף או לבצע מעשי כישוף. בסיפורים החרדיים, לעומת זאת, הדמויות מתמודדות עם שאלות קיומיות ויום-יומיות (יפה, 2001). הם אינם מתרחשים בדרך כלל במעבה יער מסתורי וקסום, אלא ברחובות ובשכונות החרדיות, בתוך הקהילות. מטרתם איננה להפליג עם הדמיון ולפגוש יצורים קסומים ומקומות רחוקים, אלא להתבונן במציאות היום-יומית, להתמודד עם אתגריה ולהוקיר את ההתבדלות הבטוחה של הקהילה, השומרת מן הזר והמאיים שמחוץ לחומותיה. את מקומה של אגדת הפנטזיה יתפסו סיפורי תנ"ך, אגדות חז"ל ומעשיות חסידיות ששזורים בהם שלל מטאפורות ודימויים (שחר וסורמלו, 2017).

ביבליותרפיה בקהילה החרדית

במסגרת עבודתי הקלינית כביבליותרפיסטית, הנפרסת על קרוב לשלושים שנות ניסיון, זכיתי לטפל באוכלוסיות מגוונות, ובהן הקהילה החרדית בישראל. מאחר שבמסגרת העשייה הטיפולית אני מספרת מעשיות ואגדות, עליי להתאים את הסיפור למטופל או למטופלת, הן מבחינת הצורך הדינאמי הטיפולי הנפשי של המטופלים הן מבחינה תרבותית. חשוב להדגיש שלמרות ההתאמה אני משתדלת

תמיד להישאר נאמנה למסגרת הסיפור, לתמות שלו, לעקרונותיו ולנקודות המרכזיות המסופרות בו.

כך למשל, מדי פעם אני מספרת את הסיפור הנס הקיפור של האחים גרים (Grimm & Grimm, 2011). המעשייה מספרת על זוג חקלאים עקרים הזוכה באופן פלאי לבן, אך הילד נולד עם מום פיזי יוצא דופן: מחצית גופו אדם ומחציתו קיפור (Morrison, 2012; Grimm & Grimm, 2011). למרות הפתעתם, ההורים מקבלים את ילדם המיוחד ומעניקים לו את השם "הנס הקיפור" (Hans My Hedgehog). הנס גדל בצל נכותו, שגורמת לדחייה מצד אביו ואף עושה אותו מושא ללעגם של אנשי הכפר. הוא מוצא נחמה במוזיקה ובקרבה לטבע. יום אחד, כשהנס כבר נער ומוזיקאי מוכשר, הוא פוגש ביער שני מלכים אבודים. בתמורה לסיוע במציאת דרכם הוא דורש תשלום יוצא דופן: הדבר הראשון שיפגשו המלכים בשוכם לביתם. בשני המקרים, כל אחד מהמלכים פוגש בדרך הביתה את בתו הצעירה. המלך הראשון בוחר להפר את הבטחתו, ואילו המלך השני מכבד אותה ומקבל את הנער הצעיר אל ביתו. במהלך חגיגת החתונה של הנס עם בת המלך מתרחש קסם. הנס, שעד כה היה בעל מראה יוצא דופן, הופך לאיש יפה תואר.

מעשייה זו מציגה תמונה מורכבת של היחס לנכות באגדות האחים גרים. היא מראה כי אגדות אלו, למרות היותן מוצר תרבותי של תקופה מסוימת, ממשיכות להיות רלוונטיות לדיון העכשווי על ייצוגים חברתיים של נכות (Schmiesing, 2014). היא מציגה את החרדות החברתיות שרווחו באותה תקופה בנוגע לנכות. נוסף על כך, סיפורו של הנס עוסק בתמות של יחסי הורים וילדים, אמון, זוגיות והתמודדות עם מכשול וקושי. לפיכך, זוהי מעשייה שעשויה להיות רלוונטית ומשמעותית למטופלים מסוימים בטיפול ביכליות רפואיות.

עם זאת, תכניו של הסיפור אינם מתאימים לאוכלוסייה חרדית. דמותו של הנס, שהוא חצי קיפור וחצי אדם, איננה דמות מקובלת בקהילה החרדית. מעשי הכשפים, האלמנטים המאגיים, התיאור של הסביבה האירופית והעזיבה את עולם ההורים לצורך מציאת אמת חלופית, עצמאית ואינדיווידואלית אינם תכנים הולמים בטיפול באוכלוסייה זו. על כן, במפגש עם מטופלים חרדים בחרתי "לייהד" את הסיפור: הנס הקיפור, שנולד להוריו כליל משאלות של כוכבים נופלים, הפך בגרסה החרדית לילד חיים, שנולד להוריו אחרי צום, תפילה ותענית, ולו גיבנת ואף ארוך וגבשושי. מפאת המראה החריג שלו, הקהילה לא הסכימה אפילו לכלול אותו במניין. כמו במקרה של הנס, אביו התבייש בו ולבסוף אף גירש אותו מהבית.

גאולתו של הנס בסוף הסיפור לא התרחשה במעשה כשפים, אלא כגילוי עוצמתו הרוחנית כאשר נדר בין הקהילות השונות בחיפוש אחר מניין שיקבל אותו. בגרסה שלי, הנס היה לנער מסתורי שהסתובב עטוף טלית ואיש לא ראה את פניו. אהבתו של הנס למוזיקה הפכה לקולו הצלול של חיים שהושמע בחזנות מופלאה. הפרת האמון כלפיו התרחשה כאשר ברגע האחרון אחת הקהילות לא אפשרה לנער חיים להוביל אותה בתפילה אם לא יחשוף את פניו. הקהילה האחרת, לעומת זאת, שקיבלה אותו עטוף ומוסתר, זכתה להתעלות רוחנית כאשר הוא הוביל אותה בתפילה בקולו הצלול והקדוש.

בדומה לכך, סינדרלה הפכה לשירה שיצאה לשידוכים, ואילו שלגייה הייתה לשלומית שאימה החורגת גירשה אותה מביתה אל היער, ובמקום שבעה גמדים היא טיפלה בשבעה יתומים. יש לציין ש"יהוד" אגדות וסיפורי מעשיות איננו חידוש (פוגל, 2008). עוד בימי מחוללי הציונות ביקשו אחד העם וביאליק ליצור לאגדות האחים גרים גרסה בעברית, כחלק מעיצובה של תרבות יהודית-ישראלית מתחדשת. יצירת גרסאות בעברית לאגדות האחים גרים הייתה ניסיון לייצר תרבות יהודית-ישראלית מודרנית באמצעות סינתזה בין סיפורי התנ"ך לבין מעשיות התרבות המערבית. כך, למשל, סינדרלה הפכה תחת ידו של דוד פרישמן ל"לא-רוחמה", וסיפורה נקשר לנבואת הושע (הושע, א) בדבר היחסים בין אלוהים לעם ישראל, ולשירו של יל"ג "אחותי רוחמה" (גורדון, 1959/1882; פוגל, 2008; פרישמן, תרע"ז-תרע"ט). סינדרלה כרוחמה, או כ"לא-רוחמה", התאימה לתרבות היהודית הציונית המתחדשת, משום שהביטוי "אחותי רוחמה" היה למטבע לשון אשר סימל אהבה, תשוקה וגעגועים שנקשרו באהבה מתחדשת לארץ ישראל ולתרבות הנבנית בה.

ביבליותרפיה בקהילה החרדית: תיאור מקרה

המקרה שברצוני להרחיב עליו הוא סיפור הטיפול בנערה חרדית כבת 13, בת לאחת הקהילות החסידיות בצפון הארץ (הפרטים הוסוו לצורך שמירה על חיסיון). היא הגיעה אליי לאחר שחשפה באומץ רב בפני יועצת בית הספר פגיעה מינית של אחיה בה. פגיעה זו נמשכה כחמש שנים, עד לרגע חשיפתה. בתחילה איש לא האמין לה, פרט ליועצת בית הספר. אך הנערה, עם היועצת יחד, התעקשה כי היא דוברת אמת. לאחר תהליך ארוך האח הוצא מהבית, והנערה הגיעה אליי לטיפול

במסגרת ציבורית. טיפול זה לווה בשתיקות ארוכות ומעיקות. ניכר היה שהיא מתקשה לתת בי אמן. היא חששה שגם אני לא אאמין לסיפורה. ובכל זאת, ככל שחלף הזמן, הנערה הגיעה פעם אחר פעם, ובכל פעם אמרה מעט יותר. פעם על עצמה, פעם על משפחתה ופעם סתם כך על מזג האוויר. ובאחד הימים היא הגיעה למפגש כרגיל ואמרה: "הלב שלי קרח. הכול אצלי קר. אני לא מרגישה כלום". ואני התבוננתי בפניה הקפואות ושמעתי את המילים החדות. חשתי שהן מפלחות את ליבי. הבנתי שהיא מתארת תגובה דיסוציאטיבית לפגיעה המינית שחוותה. כאב הפגיעה היה עצום ובלתי ניתן להחזקה ולהכלה, ועל כן נותק ממנה בקיפאון לב. וכשהיא דיברה, החלטתי לשקול להביא לטיפול את הסיפור **מלכת השלג** (Snow Queen) של הסופר הדני הנס כריסטיאן אנדרסן.

אנדרסן כתב את המעשייה (Fairy tale) **מלכת השלג** בשנת 1844 (אנדרסן, 1985). המעשייה מספרת את סיפורם של שני ילדים, קאי וגרדה, שעולמם מתכסה בקור ובשלג בעקבות הופעתה של מלכת השלג. למלכת השלג מראה מפוארת המתנפצת לשבבים זעירים, ושכב זעיר של הזכוכית הקסומה חודר אל ליבו של קאי. אף שהכאב הפיזי חולף, השפעת השכב נותרת בעינה. השכב הקטן מקפיא את ליבו, והוא הופך קר ומתנכר. השכב מטביע את חותמו על תפיסת המציאות של קאי, מעוות את ראייתו ומציג את הטוב כרע. השינוי שחל בתפיסתו הוא מיידי ודרסטי. בשל השינוי שחל בקאי, המלכה מצליחה לפתות אותו לבוא עימה לארמונה הקפוא, ושם היא כולאת אותו. גרדה יוצאת לחפש אותו במסע סבוך ומפרך, ולבסוף דמעותיה מפשירות את ליבו. השכב נופל מליבו, ומביא לשחרורו המיוחל.

האגדה מתארת, למעשה, מאבק בין טוב לרע ונעה סביב תמות של חברות, אהבה, אובדן, נטישה, אמן וחוסן. באגדה המלכה מסמלת את הדיכאון, השאול והכאב הבלתי ניתן להכלה. המלכה מסרבלת תקשורת בין־אישית כמצב קיומי. היא מנתקת את קאי מעצמו ומהסובבים אותו. היא הדמון המפזר מלנכוליה, ייאוש ודיכאון באמצעות שכבי המראה החודרים לעיניהם ולליבם של תושבי הכפר (Lieberman, 2008; Weitzman, 2007). היא עצמה מקפיאה כל רגש, ומנתקת את עצמה ואת מי שסביבה מחיבור אותנטי לרגשות העולים.

האגדה שזורה בתבנית התלת־גונית של לבן, אדום ושחור, המהווה מוטיב חשוב באגדות אירופיות ומייצגת באופן סמלי את מורכבות הנשיות, הפריון ומעגל החיים (Da Silva, 2007). הלבן המתעתע של השלג הבתולי מקפיא את הכפר ומוביל

למעשה להשחרת ליבו של קאי, ואילו גרדה מוקפת בצבע אדום במסעה להציל את קאי, ששבב זכוכית חדר את ליבו. הצבע האדום, המייצג דם, תשוקה, אהבה ופיריון, ממומש, מכיל בתוכו את המניעים הליבידינליים תאבי החיים והמיניות במסע ההשתנות של גרדה וקאי, וייתכן שמרמזים על התפתחות מיחסי חברות ילדיים לקשר בוגר, זוגי ומיני.

ניתן לזהות בעלילת מלכת השלג משמעויות עמוקות הקשורות לתהליכים קוגניטיביים ורגשיים (Weitzman, 2007). חטיפתו של קאי על ידי מלכת השלג מייצגת באופן מטאפורי את הסכנה הטמונה בחתירה לידע מוחלט ובהתנתקות מהרגש. ההיגיון הקפוא המיוחס למלכת השלג מסמל את הסכנה הטמונה בהתמקדות יתר בשכל הישר על חשבון הרגש והאינטואיציה. לעומת זאת, דמותה של גרדה מייצגת את כוחן של האהבה, החמלה והאמונה. הצלחתה להציל את קאי מסמלת את ניצחון הרגש על השכל, ואת היכולת להתגבר על קשיים באמצעות חיבור רגשי עמוק. המחקר מציע השוואה בין הדמוני, המייצג את הכוחות הבלתי מודעים וההרסניים, לבין מצבים של מלנכוליה ודיכאון, המאופיינים בתסכול ובייאוש.

עלילת הסיפור מאדירה את אידיאל היופי. יופייה של מלכת השלג מפתה את קאי ומוכיל להשחרת ליבו. קאי עוזב את חייו, את ביתו, את גרדה, והולך לחקור את הדמוני, הרחוק והלא מוכר. הוא מתנכר למציאות שלו ולגרדה, ונמשך אל עבר העולם האחר. אפשר לראות בכך משיכה של קאי לעבר השכלי, לעבר אינדיווידואציה, לעבר התפתחות העצמי. מנגד, מסעה רצוף הסכנות של גרדה מעיד מחד גיסא על הצורך הרחוק להציל את קאי, ומאידך גיסא עשוי להציע סוג אחר של מסע התבגרות והתפתחות אישית.

המעשייה מלכת השלג טומנת בחובה עושר של מסרים טיפוליים ופסיכולוגיים, שהיו יכולים להיות רלוונטיים מאוד עבור המטופלת שלי. תיאור ליבו הקפוא של קאי בעקבות שבב המראה שחדר לתוכו, הדהד באופן עמוק את תחושתה המפורשת של הנערה: "הלב שלי קרח. הכול אצלי קר. אני לא מרגישה כלום". מטאפורה זו הייתה מאפשרת לנו לדון בקיפאון הרגשי הדיסוציאטיבי שחוותה כהגנה מפני כאב בלתי נסבל, ובכך לנרמל ולהסביר לה את תגובותיה הטבעיות לפגיעה. יתרה מכך, מסעה הנחוש והעקבי של גרדה בחיפוש אחר קאי והצלתו עשוי היה לספק מודל השראה רב-עוצמה להתמודדות עם קשיים ולחשיבות ההתמדה. עבור נערה שנדרשה לגלות אומץ רב בחשיפת הפגיעה ולהתמיד בטיפול למרות קשיי האמון והשתיקות המעיקות, מסעה של גרדה היה דוגמה לכוח הפנימי הנדרש למסע ריפוי.

נושא השבת האמון, שהיה קריטי עבור המטופלת בעקבות פגיעה קשה באמון מבית, בא לידי ביטוי בדינמיקה בין קאי לגרדה בסיפור. המאבק בין הכוחות המנוגדים – הקור והניתוק שמייצגת מלכת השלג, לעומת החום, האהבה והתקווה שמייצגת גרדה – שיקף את הקונפליקטים הפנימיים בנפשה של הנערה. רגע שיא משמעותי במיוחד היה הפשרת ליבו של קאי על ידי דמעותיה של גרדה. רגע זה יכול היה להעניק למטופלת שלי תקווה עמוקה ליכולת להתיר כאב, לחוות ריפוי ולשוב לחיבור רגשי ואנושי. מטרתי בהבאת הסיפור הייתה ליצור עבורה מרחב בטוח, סימבולי ומטאפורי שבו תוכל לעבד את הטראומה, להבין את תגובותיה, לחזק את תחושת המסוגלות שלה ולצעוד בהדרגה לעבר החלמה וריפוי.

לצערי, האגדה של הנס כריסטיאן אנדרסן איננה הולמת לנערה חרדית. לא השמות הנוכריים, לא מעשי הכישוף של השדונים המופיעים בסיפור, לא מעשה הקסם של ישועתו של קאי, לא הפתינות של המלכה ולא הסמלים הארוטיים השזורים לאורך הסיפור. על כן, בהתאמה לעולם התרבותי החרדי שהמטופלת שלי הגיעה ממנו, סיפרתי לה את הסיפור הזה:

היה היו שתי חברות, רבקה וגליה. החברות ביניהן הייתה אמיצה. רבקה וגליה גרו זו מול זו – מרפסת מול מרפסת. בכל בוקר נהגו רבקה וגליה לצעוד יחד לבית הספר, ובכל אחר צוהריים נהגו לשחק יחדיו בגינה בשכונה, כמעט עד רדת החשכה. וכך אני ממשיכה ומספרת על הקשר הקרוב בין גליה ורבקה, בהתאמה כמעט מלאה לקרבה שאנדרסן מתאר בין קאי וגרדה. באחד הימים הגיעה אישה חדשה לשכונה. כאשר רבקה וגליה הבחינו בה, קור חלף בגופן. פניה היו קרות וחדות, עיניה היו חודרות ומפלחות. לאישה המסתורית לא הייתה משפחה, ואיש לא נראה בא או יוצא מביתה.

ועוד אני מספרת למטופלת שלי על השינוי שהשכנה המסתורית הביאה לשכונה. במקום הקור והשלג שמילא את הכפר של קאי וגרדה, אני מספרת לה על הניכור והריחוק שהחל למלא את השכונה האהובה שלהן. ובאחד הימים רבקה עולה לביתה של השכנה, לאחר שזו קוראת לה לסייע לה בדבר מה. אך רבקה נעלמת לבלי שוב, וגליה יוצאת לחפש אחריה.

אני ממשיכה ומספרת על המסע של גליה בעקבות חברתה הטובה, עד שלכסוף היא מוצאת אותה, והיא מנוכרת ומרוחקת כמו קאי הקפוא בסיפורו של אנדרסן. גליה הנרגשת רצה אליה, מחבקת אותה, וצועקת לעברה: "אני גליה, חברתך הטובה...". בעודה בוכה וכואבת היא מזכירה לרבקה מי היא, מי הייתה, אילו

תחושות מילאו אותה פעם, מהם הכאב והגעגוע שהשכנה החדשה איננה מתירה לה לדבר עליהם.

כשאני מסיימת את הסיפור, עיניה של המטופלת שלי נמלאות דמעות. פניה אינן קפואות עוד.

מלכת השלג, ש"גוירה" עבור טיפול זה והייתה ידועה בו כ"שכנה", ליוותה אותנו לאורך כל הטיפול, עד שהסתיים כשנה מאוחר יותר. ה"שכנה" הפכה לרפרנס בכל פעם שהתעורר כאב שקשה היה לגעת בו.

דיון

הביכליות רפיה, כתחום מרכזי בטיפול באומנויות, מנצלת את עוצמתן של יצירות ספרותיות לקידום בריאות נפשית, ומתגלה כבעלת פוטנציאל טיפולי חשוב במיוחד כאשר היא מותאמת באופן רגיש לתרבות המטופל (Gottlieb, 2021; Troung et al., 2014). מאמר זה בחן את יישומה גישה זו בקרב הקהילה החרדית, תוך הדגשת חשיבותה המכרעת של ההתאמה התרבותית. בניגוד לגישות המסתפקות בבחירה קפדנית של טקסטים קיימים המשקפים את הערכים והאמונות של הקהילה (דוגמת סיפורי תנ"ך ואגדות חז"ל, כמצוין במבוא ובמחקרים דוגמת אלה של בן ששון וגולדנברג-חגיבי, 2022; שחר וסורמלו, 2017), המאמר מציג רמה עמוקה יותר של אינטגרציה: התמרה יצירתית של טקסטים קנוניים כדי ליצור חיבור משמעותי ומוגן בין המטופל לטקסט, חיבור המאפשר עקיפה של חסמים תרבותיים ויצירת מרחב טיפולי בטוח ונגיש.

תיאור המקרה של הנערה החרדית אשר חוותה פגיעה קשה באמון מבית ממחיש את ההכרח שבגישה זו ואת הפוטנציאל הטמון בה. המעשייה מלכת השלג של אנדרסן היא קלאסיקה בעלת מסרים פסיכולוגיים עמוקים, כפי שנותחו רבות בספרות (Lieberman, 2008; Weitzman, 2007) בהקשרים של קיפאון רגשי, מסע חיפוש עצמי, השבת אמון ומאבק בין כוחות נפשיים מנוגדים. למרות זאת, לא ניתן היה ליישמה בגרסתה המקורית בעבודה עם מטופלת זו, עקב אי התאמה תרבותית מהותית: אלמנטים דוגמת שמות נוכריים, מעשי כישוף, סמלים ארוטיים מרומזים ודמות המלכה המפתה אינם עולים בקנה אחד עם הערכים, האמונות והצניעות של הקהילה החרדית, המקפידה לשמור על זהותה הייחודית ומצמצמת את חשיפתה

להשפעות חיצוניות (מלאך וכהנר, 2020; פוגל, 2008). יש בכך משום חיזוק לטענות קודמות בדבר החשיבות שבהבנה המעמיקה של נורמות דתיות ותרבותיות באוכלוסיות ספציפיות (Zalcborg, 2015, 2017; Zoabi & Savaya, 2017), ובפרט בהקשר של פגיעות מיניות (Gemara et al., 2024; Sanjeevi et al., 2018; Theimer et al., 2020). קדר־רופמן (2022) ורכניצר (2018) מדגישות את המורכבות הייחודית הכרוכה בטיפול בנפגעי פגיעות מיניות מהקהילה החרדית, המושפעת מערכי צניעות, סמכות רבנית והשלכות חברתיות קשות. אלו מחזקים את הצורך בגישה רגישת־תרבות (נוסבאום ושפיגלמן, 2012; Witztum & Heilman, 1997). לפיכך, נדרשה לא רק רגישות תרבותית פסיבית (הימנעות משימוש בטקסטים בלתי הולמים), אלא התמרה יצירתית פעילה של הנרטיב, תהליך החורג מעבר להתאמה שטחית ונוגע בליבת ההבנה התרבותית (Geertz, 1973). תהליך זה כלל הסרת אלמנטים בלתי הולמים והחלפתם באלמנטים רלוונטיים ומתאימים יותר לחוויה החרדית, תוך שימור המסרים הטיפוליים העמוקים והליבה הארכיטיפית של המעשייה.

בהיבט הטיפולי, השימוש בסיפור המותאם פתח צוהר ראשוני לשיח על רגשות הקיפאון והניתוק של המטופלת ואפשר לה לבטא כאב באופן מרומז ובטוח. כפי שמציינת מילר־וסרמן (2024), הספרות משמשת נוגדן המאפשר עיבוד פסיכואנליטי. בהקשר זה, הסיפור המותאם שימש "שלישי בחדר" (שטדלר וברק, 2017), שבאמצעותו יכלה הנערה להתייחס לעולמה הפנימי. ככל שהיא התחברה לנרטיב המותאם, ניכר היה שיפור הדרגתי ביכולתה ליצור אמון, הן בי הן בסובבים אותה, ובהפשרת חלקים מליבת המטאפורי. שיפור זה בא לידי ביטוי בהפחתת השתיקות המעיקות ובביטוי רגשי גובר. המחקר מדגיש את החשיבות של רגישות תרבותית בטיפול, ומציע מסגרת תאורטית ומעשית ליישום גישה זו בקרב קהילות מגוונות.

מגבלות המחקר

מגבלות המחקר הן בהצגת תמונה מצומצמת של אפשרויות להמרת מעשיות, בשל ההתמקדות במקרה יחיד. מחקר עתידי יכול להרחיב את היישום והפיתוח של המודל "הנגשה ביבילותרפית רגישת־תרבות" לאוכלוסיות ייחודיות נוספות, ואף לפתח פרוטוקולים מובנים להכשרת מטפלים בגישה זו. ניתן לבחון את המודל בהקשרים

טיפוליים נוספים כמו טיפול קבוצתי (Friedman, 2018) או טיפול משפחתי, ולבחון את השפעותיו על אוכלוסיות נוספות בעלות מאפיינים תרבותיים ודתיים ייחודיים דוגמת קהילות מהגרים שונות (Enosh et al., 2016).

החידוש שבמחקר ותרומתו

תרומתו הייחודית של מחקר זה היא בהצגת מתודולוגיה חדשנית של המרת מעשיות ואגדות והתאמתן לאוכלוסיות ייחודיות, תוך מעבר מהסרה פסיבית של אלמנטים בעייתיים להתמרה יצירתית אקטיבית. פרקטיקה זו היא מודל מובנה וניתן לשכפול של "הנגשה ביבליותרפית רגישת-תרבות", המשלבת בין עקרונות של כשירות תרבותית לבין תהליך יצירתי של התמרת נרטיב. היא מתבססת על כמה עקרונות מתודולוגיים ברורים:

זיהוי הליבה הפסיכולוגית-טיפולית של הסיפור המקורי. הבנת ה"אזורים" הפסיכולוגיים שהסיפור נוגע בהם בעוצמה, ללא תלות בהקשר התרבותי הראשוני. במקרה של מלכת השלג זיהינו מוטיבים של קיפאון רגשי ודיסוציאציה (אמיר, 2008; וייט ואפסטון, 1999), מסע חיפוש עצמי, השבת אמון, מאבק בין כוחות נפשיים פנימיים (טוב/רע, חוס/קור) המתכתבים עם התכנית לבן-אדום-ושחור שניתחה דה סילבה (Da Silva, 2007), והחשיבות שבהפשרת רגשות.

ניתוח ומיפוי של מאפייני תרבות היעד. הבנה מעמיקה של מערכת הערכים, האמונות, הסמלים, המטאפורות, הנורמות החברתיות וה"טאבוים" של קהילת המטופל (Gottlieb, 2021; Lago, 2011; Sousa & Almeida, 2016). שלב זה כולל גם זיהוי נרטיבים מקומיים קיימים באותה תרבות (יפה, 2001), שיכולים לשמש בסיס להטמעה או להחלפה.

הערכה ראשונית של התאמה/אי-התאמה. הערכה מושכלת של האפשרות להתאים את הסיפור המקורי, ואם כן – אילו אלמנטים ספציפיים יש לשנות, להסיר או להחליף. במקרה הנוכחי זוהתה אי-התאמה מובהקת של מלכת השלג בגרסתה המקורית, מה שהצריך התערבות עמוקה יותר משינוי קל.

תהליך "התמרה" או "הנגשה יצירתית". תהליך זה הוא ליבת הפרקטיקה, ובו מתבצעת הפעולה האקטיבית של ההתאמה תוך שמירה על עומק הסיפור. תהליך זה כולל:

- החלפת סמלים ומטאפורות: מציאת סמלים, דמויות ודימויים מקבילים מתרבות היעד, המסוגלים לשאת אותם מסרים פסיכולוגיים כמו המקוריים (לדוגמה, במקום כישוף – גילוי השגחה פרטית או מעשה ניסים; במקום אהבה רומנטית – אהבת רעים, אהבת משפחה או חסד). תהליך זה משקף הבנה עמוקה של דימויים תרבותיים.
 - התאמת עלילה וקונפליקטים: שינוי פרטי העלילה והקונפליקטים הפנימיים והחיצוניים כך שיתאימו לנורמות התרבותיות, תוך שמירה על מטרתם הטיפולית.
 - שינוי שפה וסגנון: התאמת השפה, המשלב ואף שמות הדמויות, כך שיתאימו למטופל ויצרו הזדהות.
 - שימור המסר הטיפולי המרכזי: הקפדה כי המסר הטיפולי המקורי של הסיפור (דוגמת הפשרת הלב, השבת האמון או היכולת להתגבר על טראומה) נשמר ומודגש בגרסה המותאמת.
- יישום ורפלקציה טיפולית.** הטמעת הסיפור המותאם בתהליך הטיפול, תוך התבוננות מתמדת ברפלקציות ובפידבק של המטופל והבנה שהתהליך הוא דיאלוג מתמשך. גישה זו עולה בקנה אחד עם עקרונות הטיפול הנרטיבי (וייט ואפסטון, 1999; שטרלר וברק, 2017), המאפשרים למטופל להיות שותף פעיל בבניית נרטיב משמעותי ומרפא, והיא מתיישבת גם עם עקרונות הטיפול רגיש-התרבות (ויצטום וגודמן, 1998; Sue, 2006; Schlesinger, 1995).
- המתודולוגיה המוצעת עשויה לתרום תרומה חשובה להכשרת אנשי טיפול וחינוך הנפגשים עם אוכלוסיות ייחודיות ומבקשים להנגיש למטופליהם יצירות ספרות קלאסיות באופן רגיש-תרבות ואפקטיבי.

מקורות

- אמיר, ד' (2008). **על הליריות של הנפש**. מאגנס.
- אנדרסן, ה"כ (1985). **מלכת השלג: מעשה בשבעה סיפורים** (ד' וינר, תרגום). הקיבוץ המאוחד.
- בן ששון, נ' וגולדנברג-חג'בי, ע' (2022). **מסע עם אשת לוט: מהמקרא אל הנפש**. הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה.

- גורדון, י"ל (1959). אחותי רוחמה. בתוך כל כתבי ליב גורדון (ב, עמ' לא). דביר. (המקור פורסם בשנת 1882)
- גל, ר' (2015). החרדים בחברה הישראלית: תמונת מצב 2014. מוסד שמואל נאמן. <https://www.neaman.org.il/Ultra-Orthodox-Jews-II-Society-2014-Report-HEB>
- גרשוני, ח' (2018). שיח שוויון הזכויות של אנשים עם מוגבלויות בקהילה החרדית. משפט, חברה ותרבות, א, 362-323.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2019). העלייה לישראל 2018: הודעה לתקשורת. https://old.cbs.gov.il/reader/cw_usr_view_SHTML?ID=635
- וייט, מ' ואפסטון, ד' (1999). אמצעים סיפוריים למטרות טיפוליות (ל' אור, תרגום). צ'ריקובר.
- ויצטום, א' וגורמן, י' (1998). ביטויי מצוקה נפשית אצל חרדים: הבניה נרטיבית והתערבות נרטיבית רגישת תרבות. חברה ורווחה, 1, 123-97.
- וקנין, א' וברזקן, ש' (עורכות) (2022). דרך מילים: קריאה וכתובה כמרחב טיפולי. כרמל.
- יפה, א' (2001). היבטים פסיכולוגיים של ספרות ילדים חרדית: תפיסת הילד ותפיסת העצמי. מגמות, מא(1-2), 44-19.
- מילר-וסרמן, ד' (2024). הספרות כנוגדן: תרומת הספרות לפרקטיקה הביבליותרפית באוריינטציה פסיכואנליטית. כרמל.
- מלאך, ג' וכהנר, ל' (2020). שנתון החברה החרדית בישראל. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://www.idi.org.il/media/15500/haredi-2020.pdf>
- נוסבאום, ת' ושפיגלמן, ר' (2012). רגישות תרבותית של מטפלים שאינם דתיים בעבודה עם ילדים והורים חרדים. בתוך ק' קפלן ונ' שטרלר (עורכות), מנהיגות וסמכות בחברה החרדית בישראל: אתגרים וחלופות (עמ' 176-192). מכון ון ליר; הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- עומר, ח' ואלון, נ' (1997). מעבר להתנהגות: טיפול בילדים בעלי בעיות התנהגות. מודן.
- פוגל, ש' (2008). מגמות לאומיות בעיבודים לעברית לילדים של מעשיות האחים גרים בדור "התחייה". מאזנים, פא(3-4), 27-24.
- פרישמן, ד' (תרע"ז-תרע"ט). שיחות – האחים גרים. מוריה.
- צורן, ר' (2000). הקול השלישי: איכויותיה המרפאות של הספרות ואפשרויות יישומן בדיאלוג הביבליותרפי. כרמל.
- קדר-רופמן, י' (2022). טיפול בשורדי ושורדות פגיעות מיניות מהקהילה החרדית: בין חילוניות לחרדיות בפרספקטיבת המטפלים והמטפלות (חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה"). אוניברסיטת חיפה.

קפלן, ק' ושטרלר, נ' (2012). פניה המשתנות של החברה החרדית בישראל: מהישרדות לנוכחות, התחזקות וביטחון עצמי. בתוך ק' קפלן ונ' שטרלר (עורכות), *מהישרדות להתבססות: תמורות בחברה החרדית בישראל ובחברה (עמ' 11-30)*. מכון ון ליר; הקיבוץ המאוחד.

רכניצר, ח' (2018). התייחסות רעיונית ומעשית של רבנים, אנשי קהילה ומקצוע מתוך החברה החרדית לפגיעות מיניות בילדים וחוק חובת דיווח (חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה"). אוניברסיטת חיפה.

שחר, ר' וסורמלו, ט' (2017). הקרטריונים לבחירת ספרות ילדים במגזר החרדי מתוך התמקדות בספרות לגיל הרך. *סוגיות חברתיות בישראל*, 23, 162-194.

שטרלר, ר' וברק, מ' (2017). סיפור בטיפול: סיפור הריפוי כ"שלישי" בחדר. פרדס.

Bar Zaken, S. (2020). Folktales in assistance of cross-culture therapy: Cultural mental prototype of motherhood in Russian folktales. *Journal of Poetry Therapy*, 33(4), 236-251. <https://doi.org/10.1080/08893675.2020.1803615>

Da Silva, F. V. (2007). Red as blood, white as snow, black as crow: Chromatic symbolism of womanhood in fairy tales. *Marvels & Tales*, 21(2), 240-252. <https://doi.org/10.1353/mat.2007.a241688>

Enosh, G., Leshem, E., & Buchbinder, E. (2016). Attitudes toward domestic violence and corporal punishment among former Soviet Union immigrants in Israel. *Violence Against Women*, 22(11), 1326-1342. <https://doi.org/10.1177%2F1077801215623382>

Freund, A., Zriker, A., & Shor, E. (2019). "All glorious is the princess within her chamber": Ideological-spiritual fulfillment of Israeli ultra-Orthodox Jewish women in the changing employment environment. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work*, 38(2), 140-160. <https://doi.org/10.1080/15426432.2019.1568351>

Friedman, R. (2018). Beyond rejection, glory and the soldier's matrix: The heart of my group analysis. *Group Analysis*, 51(4), 389-405. <https://doi.org/10.1177/0533316418792487>

Gemara, N., Sharabani, M., & Rozenfeld-Tzafar, N. (2024). Modesty, religion, and community: Therapists' perspectives regarding the treatment of child sexual abuse in the ultra-orthodox community. *Child Abuse & Neglect*, 149, 106602-106602. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2023.106602>

Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures: Selected essays* (Vol. 5019). Basic Books.

- Gemara, N., Sharabani, M., & Rozenfeld-Tzafar, N. (2024). Modesty, religion, and community: Therapists' perspectives regarding the treatment of child sexual abuse in the ultra-orthodox community. *Child Abuse & Neglect*, 149, 106602–106602. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2023.106602>
- Gottlieb, M. (2021). The case for a cultural humility framework in social work practice. *Journal of Ethnic & Cultural Diversity in Social Work*, 30(6), 463–481. <https://doi.org/10.1080/15313204.2020.1753615>
- Grimm, J., & Grimm, W. (2011). Hans the Hedgehog. In *Household tales by the Brothers Grimm*. Floating Press.
- Heilman, S. C., & Witztum, E. (1997). Value-sensitive therapy: Learning from ultra-Orthodox patients. *American Journal of Psychotherapy*, 51(4), 522–541. <https://doi.org/10.1176/appi.psychotherapy.1997.51.4.522>
- Hess, E., & Pitariu, H. (2015). Psychotherapy of ultra-Orthodox Jews in Israel: A qualitative assessment of conflicts and reconciliations. In S. Hoffman & H. Bar-Joseph (Eds.), *Psychotherapy and the ultra-Orthodox community: Issues and treatment* (pp. 9–25). Golden Sky Publication.
- Itzhaki-Braun, Y. (2021). The art of community social work in the ultra-Orthodox community. *British Journal of Social Work*, 51(1), 114–131. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcaa141>
- Kelsey, D. (2021). Psycho-discursive constructions of narrative in archetypal storytelling: A discourse-mythological approach. *Critical Discourse Studies*, 18(3), 332–348. <https://doi.org/10.1080/17405904.2020.1802766>
- Knapp, H. (2014). *Therapeutic communication: Developing professional skills* (2nd ed.). Sage Print.
- Lago, C. (2011). *The handbook of transcultural counselling and psychotherapy*. McGraw-Hill Education.
- Lieberman, L. (2008). Frozen heart: Growing up with “the snow queen”. *Michigan Quarterly Review*, 47(3), 457–464.
- Lomas, T., Diego-Rosell, P., Shiba, K., Standridge, P., Lee, M. T., Case, B., Lai, A. Y., & VanderWeele, T. J. (2023). Complexifying individualism versus collectivism and West versus East: Exploring global diversity in perspectives on self and other in the Gallup world poll. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 54(1), 61–89. <https://doi.org/10.1177/00220221221130978>

- Marsh, J. C. (2004). Social work in multicultural society. *National Association of Social Workers*, 49, 5–6. <https://doi.org/10.1093/sw/49.1.5>
- Misurell, J. R., & Springer, C. (2013). Developing culturally responsive evidence-based practice: A game-based group therapy program for child sexual abuse. *Journal of Child and Family Studies*, 22(1), 137–149. <https://doi.org/10.1007/s10826-011-9560-2>
- Morrison, H. (2012). Hans my Hedgehog: A tale from the Brothers Grimm (review). *Bulletin of the Center for Children's Books*, 65(5), 249–249. <https://doi.org/10.1353/bcc.2012.0052>
- Rottenberg, B. (2021). Bibliotherapy as an integrative psychotherapeutic channel. *Journal of Poetry Therapy*, 35(1), 27–41. <https://doi.org/10.1080/08893675.2021.2004371>
- Saleebey, D. (1994). Culture, theory and narrative: The intersection of meanings in practice. *Social Work*, 39, 351–359.
- Sanjeevi, J., Houlihan, D., Bergstrom, K. A., Langley, M. M., & Judkins, J. (2018). A review of child sexual abuse: Impact, risk, and resilience in the context of culture. *Journal of Child Sexual Abuse*, 27(6), 622–641.
- Sawrikar, P. (2020). A conceptual framework for the prevention and treatment of child sexual abuse (CSA) in ethnic minority communities. In I. Bryce & W. Petherick (Eds.), *Child sexual abuse* (pp. 625–641). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-819434-8.00028-3>
- Sawrikar, P., & Katz, I. (2017). The treatment needs of victims/survivors of child sexual abuse (CSA) from ethnic minority communities: A literature review and suggestions for practice. *Children and Youth Services Review*, 79, 166–179. <https://www.google.com/search?q=https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2017.06.021>
- Schlesinger, E. G. (1995). Ethnic sensitive social work practice: State of the art. *The Journal of Sociology & Social Welfare*, 22(1), 29–58.
- Schmiesing, A. (2014). *Disability, deformity, and disease in the Grimms' fairy tales*. Wayne State University Press.
- Sousa, P., & Almeida J. L. (2016). Culturally sensitive social work: Promoting cultural competence. *European Journal of Social Work*, 19(3–4), 537–555.
- Sue, D. W. (2006). *Multicultural social work practice*. John Wiley.

- Theimer, K., Mii, A. E., Sonnen, E., McCoy, K., Meidlinger, K., Biles, B., Hute, T. Z., Flood, M. F. & Hansen, D. J. (2020). Identifying and addressing barriers to treatment for child sexual abuse survivors and their non-offending caregivers. *Aggression and Violent Behavior*, 52, Article 101418. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2020.101418>
- Troung, M., Paradies, Y., & Priest, N. (2014). Interventions to improve cultural competency in healthcare: A systematic review of reviews. *BMC Health Services Research*, 14(1). <https://bmchealthservres.biomedcentral.com/articles/10.1186/1472-6963-14-99>
- Weitzman, E. (2007). The world in pieces: Concepts of anxiety in H. C. Andersen's "the snow queen". *MLN*, 122(5), 1105–1123. <https://doi.org/10.1353/mln.2008.0025>
- Witztum, E., & Heilman, S. C. (1997). Value-sensitive therapy: Learning from ultra-Orthodox patients. *American Journal of Psychotherapy*, 51, 522–541. <https://doi.org/10.1176/appi.psychotherapy.1997.51.4.522>
- Zalcberg, S. (2015). "They won't speak to me, but they will talk to you": On the challenges facing a woman researcher doing fieldwork among male ultra-Orthodox victims of sexual abuse. *Nashim: A Journal of Jewish Women's Studies & Gender Issues*, 29, 108–132.
- Zalcberg, S. (2017). The place of culture and religion in patterns of reporting sexual abuse of ultra-Orthodox male victims. *Journal of Child Sexual Abuse*, 26(5), 590–607. <https://doi.org/10.1080/10538712.2017.1316335>
- Zoabi, K., & Savaya, R. (2017). Cultural identity and intervention strategies of Arab minority social workers in Israel. *The British Journal of Social Work*, 47(2), 392–408.
- Zoran, R. (2008). *Back to "Cinderella": Fairytales in the Bibliotherapeutic dialogue. Funzione Gamma*. <http://www.funzionegamma.it/back-to-cinderella-fairytales-in-the-bibliotherapeuticdialogue/>